

חריזה ומבטא בשירת רבי דוד חסין

מבוא

על רבי דוד בן אהרן חסין (רדבא"ח) כמשורר ועל מקומו במרכז החיים היהודיים במרוקו כבר נכתב במקומות שונים.¹ לאחרונה הציג י' שטרית את שירתו של ר' שלמה חלואה (= שח"ל),² שהיה בן דורו הצעיר של רבי דוד, ולימדנו על השפעתו הרבה של רדבא"ח על השירה העברית במרוקו כבר סמוך לדורו ועל ההערכה הרבה שעורר. עם גילוי שירתו של שח"ל עולה בבהירות תמונה של חבורה נכבדת של משוררים עבריים בני מפנאס וסביבתה במאה ה-18. ומהם הכי נכבד רבי דוד חסין, אשר שירתו נפוצה והשפיעה עד כי קשה למצוא קובץ שירה מצפון אפריקה שאין בו משרי רדבא"ח.³

תפוצה רחבה זו מקנה חשיבות רבה לעיון בשירת רדבא"ח, בלשונותיה ובמה שמשתקף מהן.

1. החריזה והמבטא – לימוד ומגבלותיו

מאמר זה מבקש לבחון מבטא ומסורות לשון המשתקפים מן החריזה בשירי רדבא"ח. בבדיקה זו נאמנה עלינו הזהרתו של א' מירסקי:⁴

ראיה למבטא מתרוזים היא ראיה ואינה ראיה יסוד החרוז הוא בוודאי המבטא. אבל יש לפייטנים כללי חריזה אשר לא תמיד הם חופפים על כללי המבטא.

- 1 ראה למשל א' חזן, "רובדי הלשון בשירת רבי דוד בן אהרן חסין", מסורות א (תשמ"ד), עמ' 39-19.
- 2 י' שטרית, "שירתו האישית והחברתית-היסטורית של ר' שלמה חלואה (מכנאס, המאה הי"ח) ומסורת השיח השירי-עברי במרוקו", מקדם ומים ד (תשנ"א), עמ' 25-111.
- 3 א' חזן, "נזכחות ארץ ישראל בשירה ובפיוט של יהודי צפון אפריקה", קתדרה 34 (שבת תשמ"ה), עמ' 40-41.
- 4 א' מירסקי, "הערות בעניין חריזה ומבטא", לשוננו טו (תש"ט), עמ' 72-74.

אין רצוני לומר שחריזת פייטנים אינה עשויה ללמד על ענייני מבטא אבל כלי זה עדיין אינו מוסיים. הדבר טעון דרישה וחקירה וקביעת גבולין בין כללי הפונטיקה של הפייטנים לארצותיהם ולדורותיהם ובין כללי החריזה ששלטו אז בפיוט.

בדיקתנו באה אפוא להציג את החריזה ככלי נוסף, המצטרף לתיאורים השונים של תורת ההגה הנרשמת היום מפי מסרנים ועל פי עדויות ישירות,⁵ ומספק נתוני זמן לתופעות של מבטא המשתקפות בחריזה.

1.2 חריזה ומבטא בשירה העברית הקדומה

אף כי יש "חרזים"⁶ שונים הנובעים ממסורת חריזה שאינם מלמדים על המבטא, ניתן לומר, כי בדרך כלל משקפת החריזה את המבטא. עדות החריזה מצטרפת לעדויות ולידיעות ממקורות אחרים, כשיש לנו כאלה. כך תואמת החריזה בפיוטי יבני עדויות שונות מספרות חז"ל על התערערות הגרוניות בגליל⁷ ובמקומות אחרים בארץ-ישראל (ירושלמי ברכות ב, ה; בראשית רבה כו, ז),⁸ ואנו למדים ממנה לא מעט על מסורות קדומות של לשון חז"ל. גם הערתו העוקצנית של ר' אברהם אבן עזרא (קהלת ה, א) כלפי הקלירי, החרוז "הר" עם "נבחר" – "אם בעבור היות שניהם מאותיות הגרון, אם כן יחבר עמם אלף ועיין" – ודברי הלעג שלו – "[...] ועוד מה עניין החרוז רק שיהיה ערב לאוזן ותרגיש כי סוף זה כסוף זה. ואולי הייתה לו הרגשה שישית, שירגיש כי המם כמו הנון, ואינמו ממוצא אחד." – כל אלה מתפוגגים על רקע הידיעות שיש בידינו על המבטא בארץ-ישראל ובעיקר בגליל בתקופה זו.⁹

1.3 חריזה ומבטא בשירת תימן

במרחק של זמן ומקום מהנוכח אנו מוצאים השתקפות מלאה למבטאם שלבני תימן בחריזות משורריהם, וכפי שרצהבי מעמיד את הדברים:¹⁰ "מתוך חריזתם [של משוררי

5 כוונתנו לעבודה הברוכה הנעשית במסגרת "מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל".

6 המונח "חרוז" הוא על פי הגדרותיו של ב' הורושובסקי במאמרו: "השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט עד ימינו", הספרות ב (תשל"א), עמ' 721–749.

7 ראה מ' זולאי, "מחקרי יבני", ידיעות המכון לחקר השירה העברית ב (תרצ"ו), עמ' רמה-רמו; צ"מ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי יבני לתורה ולמועדים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 33–35; ובעיקר י' רצהבי, "היגוי קדום במסורת החרוז העברי", שנתון בראילין יא (תשל"ג), עמ' 267–287.

8 ראה י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' רט-רכו.

9 וראה עיונו של י' יהלום בדברי הראב"ע, שפת השיר של הפיוט הארץ ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה, עמ' 192–193.

10 י' רצהבי, שירת תימן העברית, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 33–34.

תימן] אפשר להבחין בהיגוי המיוחד אותם ככלל או המיוחד חטיבה בתוכם [...]". יחד עם זאת מלמדנו רצהבי:

[...] ומכיוון שראשי המדברים בשירה הם יוצאי הדרום (יוסף בן ישראל, ר' שלום שבזי ואחרים) התיירו לעצמם גם משוררי מרכז תימן חריזת חולם בצירי, אף על פי שהם מבחינים יפה בין שני הגיים אלה. מכוח אותו היתר הרשו לעצמם כל שמצאו בחריזתם של משוררי ספרד.

2. חריזה בין תנועות שונות (e/i, u/o)

מבטאו של המשורר הוא המבטא שבפי יהודי מרוקו,¹¹ ואנו יכולים לעמוד עליו מתוך חרוזים שהוא חורז על פי מבטא זה. החולם (o) מזדהה פעמים רבות עם הקיבוץ והשורוק (u), וההבדלים הפונטיים שביניהם מתבטלים, כלומר, החולם מבוטא כשורוק ולהיפך. חרוזים בין חולם לשורוק מצויים הרבה בשירת רבי דוד,¹² כגון: "טובו/הבו" (לעושה אורים כו, א), "נסו/סוסו" (מלכי מקדם לח, ב). הפיוט "לגזור ים סוף" (לט, א) הוא בעל חריזה אחידה. וזו חורזת חולם כשורוק לאורך הפיוט כולו. תופעה זו מצויה למדיי ואין צורך להרבות בדוגמאות, שכן כבר בעיון קל היא ניכרת ובלטת. תופעה מקבילה תימצא בחריזת חיריק מלא או חסר בסגול ובצירי, ואף כאן משקפת החריזה את המבטא. אך למרבה ההפתעה, תופעה זו נדירה למדיי בחריזתו של רדבא"ה, ורוב ההיקרויות הן לפני ח בפתח גנובה; ואפשר שסמך על החריזה הבולטת שבקולו של העיצור הגרוני בפתח, ואלה הדוגמאות: "קנה/משכני" (אביעה רבני ו, א), "יוציא/יפצה" (אערוך שיר ל, א), וכן "חגי/מוזני" (אנוכי היום ל, א), "תזריח/למנצח/ריח" (אבא ביתך ה, א), "פותח/שולח/מצמיח" (לכו בנים ז, א), "זורח/יפריח/ירח" (אשא דעי י, א).

2.1 חריזת שווא בצירה/סגול

נשלים תיאורה של תופעה זו בתופעה סמוכה של חריזת שווא נע בצירי/סגול. הדבר הזה בא לידי ביטוי במקומות המעטים שבהם המשורר מרשה לעצמו המשורר לחרוז באמצע המלה, כגון בשיר "אל אלקים" (ה, א):

וְאָקוּד וְאֶשְׁתַּחֲוֶה
כִּכּוֹן רַגְלֵי פְּאִילוֹת יִשְׁוֶה

11 ש' אלקיים כותב עבודת דוקטור על לשונו של הפיוט העברי במרוקו, ובוודאי יציע רשימות והשוואות בנידון. חלק מן התופעות הנידונות משותפות לכלל בני צפון אפריקה, ועל כך ראה א' חזן, שירי פרג"י שוואט, ירושלים תשל"ו, עמ' 48-49.

12 מראי המקום דלהלן הם על פי תהלה לדוד, קובלנקה תרצ"א, שהיא המהדורה המצויה.

אֶל (הר) המור ׀
 אֶל גְּבַעַת הַלְבוּנָה
 הרי שוא"ו החיבור השוויה חורזת באחיותיה הסגוליות שקדמו לה. ובדומה לזה
 במיליות השימוש בשיר "אספר פלאיך" (ה, א):

אִמְרַתִּי אֶעֱלֶה בְּ...

תָּמַר וְאוֹחֶזָה בְּ...

סִנְסִינְיוֹ לְרַעוֹת אֵיבֵי

וְלִשְׁתּוֹת מִגְבָּא / מִיַּם הַקָּרִים

ובשיר "אליך אקראך" (ו, א) נמצא חריזת יו"ד של אית"ן:

טוֹבָה עֲלֶיךָ יְהִיָּה / מִגּוֹן וְצִנָּה

עַד מְתֵי חֲזִיר מִצֵּר י' / כְּרִסְמָנָה

וגם שלא במיליות השימוש ובמוספיות חורז המשורר שווא בסגול/צירי, כגון בשיר
 "משכיל שיר ידידות" (יא, א):

דָּרָה הַיָּמִין יוֹצִיא / עֲנָף גְּדוּלָּה

הוא נִצַּח יִשְׂרָאֵל ש' / מוֹ בּוֹדַע נִגְלָה

וּנְפִלְאוֹת תְּמִיד עוֹשֶׂה / נְעִימוֹת סָלָה

תָּתוּם בּוֹ הָאִישׁ מִשָּׂה / גְּדוּל נֶעֱלָה

נתעלם לעת עתה מחריזת צד"י בשי"ן, וניתן דעתנו על השי"ן השוויה בצלע א
 שבטור 2 החוזרת בעיצורים המנוקדים בצירי ובסגול. ובשיר אחר, "אביעה רנני"
 (ו, א):

רְצוּץ בְּאֵף תִּסְפָּה

רְמֵי הַקּוֹמָה תִּכְפָּה

רְאָה בְּפְרוּעַ פִּי

רַעוֹת בְּיִשְׂרָאֵל

השווא הנע נהגה אפוא כחצי תנועה ואף יותר מכך ולא כצורר.

2.2 חריזה ב"חטף"

בשיר "אביעה רנני" (ו, א) אנו מוצאים מחרוזת זו:

סִמוּךְ נִהְלָאָה

סוּבְלַת עוֹל מִשְׁאָה

סוּר גּוֹאֲלָה נֶאֱ-

סוּף נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל

החריוה "אה" אמורה להופיע גם בטור השלישי. בטור זה חרוז הפייטן באמצע המלה "אַסוף" בציווי, והנה על פי החריוה עלינו לומר כי קרא מלה זו בחטף פתח. וקריאת החטף אכן שקולה בעיני פייטננו כנגד התנועה המתאימה, שכך אנו מוצאים בכמה וכמה חרוזים החוזים באמצע המלה, כגון מחרוזת זו שאף היא בשיר "אביעה רנני" ו, א):

קְדוֹשׁ גְּדוֹל דְּעָה
 קוּמִים מְחֵלָה נוֹעָה
 קָשׁוּב שְׁמַע צַעֲ
 קַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

הרי שהע"ן החטופה באמצע המלה חוזרת עם "דעה/נועה".

3. חריוה עיצורים: ב/ב; פ/פ

בעניין העיצורים: אנו מוצאים חריוה של בית דגושה (b) בבית רפה (b). חריוה זו משקפת את הגייתם של יהודי צפון אפריקה, ההוגים שני עיצורים אלה הגייה קשה (b), ויש בה ממסורת השירה הספרדית שאף היא לא נמנעה מלחרוז ב/ב, כפי שציין שירמן.¹⁵ במידה פחותה חרוז משוררנו בין פ דגושה ל־פ רפה, ואף תופעה זו מעוגנת בנמצא בשירת ספרד. כך יכולים אנו למצוא בשירת רדבא"ח חרוזים כגון: "טוֹבִים/רְבִים" (לאל אשועה כו, א), "רְבוּ/הָבוּ" (לעושה אורים כו, א). דוגמאות רבות לחריוה ב/ב מצויות בחרוזי האזור בשיר "אקריב היום תשורה" (מז, א), לאורך הפיוט "לגזור ים סוף" (לט, א) ועוד בשירים רבים.

כנגד ריבוי הדוגמאות של חריוה ב/ב נמצא אך מעט מאוד טורים החוזים פ/פ: "מספר/עפר" (אזכיר חסדי כה, ב).

4. חריוה עיצורים: ש/ש; ש/ס; צ

התופעה הבולטת ביותר היא החריוה החופשית שחורז משוררנו בין העיצורים ש (s), ש (s), ס (s), צ (s). בשירה העברית בספרד בראשיתה ניתן להצביע על דוגמאות בודדות של חריוה ש/ס, אך בשום פנים לא נמצא חריוה ש/ס ובוודאי לא חריוה ש/צ. כאן הייתה השפעה מכרעת של הלשון הערבית היהודית בצפון אפריקה, שבה

15 ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס², ירושלים ותל-אביב תשכ"א, עמ' 734.

העיצורים s/s הפכו לפונמה אחת: [s] בפי יהודי מרוקו (ברוב האזורים), [š] בפי יהודי תוניס. ¹⁴ למעשה נוכל לומר, כי חריזה זו של ש/ש/ס/צ היא תופעה המייחדת את פייטני צפון אפריקה; ויש בה כדי להצביע על מוצאו של משורר המשתמש בה. תופעה זו מצויה עד למאוד בשירת רדבא"ח, והיא נראית לו טבעית וראויה עד כי הוא מציג אותה אף ליהודה הלוי. בקטע עיוני (עז, א) תמה משוררנו על ריה"ל שהשתמש בחרוז "נכמס/נעלס", שהוא חרוז עובר. והוא מציג לו במלוא הענווה את החרוז "נבלש/נעלס", שהוא בעיניו חרוז ראוי ואכן חרוזים מעין אלה עולים כמעט מכל שיר שנוקק לחרוז באחד העיצורים ש/ש/ס/צ; והם נעשים כאילו היו פונמה אחת. כך לאורך טורי האזור בשירים "לאל אשועה" (כו, א), "אשירה ואזמרה" (כו, א) ועוד: "יוסף/רשף/קצף/חושף", "נסי/אנשי/מציא/עושי", ודי ברפדוף קל כדי לרשום דוגמאות רבות נוספות.

5. דרכי מבטא ומסורות לשון

יש שחריזה "חורגת" מלמדת על דרך מבטא מסוים, ויש שהיא מלמדת על מסורת לשונית, ויש שאינה עדות אלא ל"דוחק השיר", ובכל זאת, גם "דוחק השיר" הריהו הכשר מסוים שהמשורר גותן לצורה הנחרות. כי על כן ראוי לרשום דוגמאות של חריזות מעין אלו ולראות מה ניתן ללמוד מהן.

5.1 חריזה של צורת זוגי / צורת רבים

המשורר אינו נמנע מלחרוז צורות זוגי עם צורת רבים שלפניהן יו"ד, כגון: "חיים/שפתים" (אודה שמך יג, ב), וכן "חיים/שמים" (פתוח תפתח ד, ב). דומה לזה החריזה "עין/חייך" (כל קהל ישראל פ, ב). הצורה חייך (hay(y)in) בגו"ן מתועדת באיוב כד, כב. חריזתה בעין דומה לחריזת צורת הזוגי בצורות הריבוי שראינו קודם.

5.2 תבלים

קריאה מעניינת נמצא בטורים הללו: "טוב ה' לכל מי כמוהו באלים / ברא יצר הרע ברא תורה תבלים" (מאן בעי, א, ב). משתקף כאן מאמר חז"ל בבבא בתרא

14 D. Cohen, *Le parler arabe des Juifs de Tunis*, Vol II: Etude linguistique, והשווה Mouton 1975, pp. 20-35; J. Heath & M. Bar-Asher, "A Judeo-Arabic Dialect of Tafilalet (Southeast Morocco)", *ZAL* 9 (1982), p. 44; N. A. Stillman, "Some Notes on the Judaeo-Arabic Dialect of Sefrou (Morocco)", *Studies in Judaism and Islam*, Presented to Shelomo Dov Goitein on the occasion of his eightieth birthday, Jerusalem 1981, p. 235

טז ע"א: "ברא הקב"ה יצר הרע – ברא לו תורה תבלין". הקריאה המקובלת היא תבלין בסיומת – ין, והנה פייטנו. חזר אל צורת הריבוי העברית תבליים,¹⁵ כפי המצוי על פי רוב בכ"י קאופמן; שכן חרז מלה זו במלה "אליים", וקרוב לוודאי, שלא קרא תבליים, שהיא צורה שאינה קיימת.

5.3 גיהנם

אמנם אין בצורה גיהנם משום חידוש, אך ניתן להביאה כדוגמה למסורת לשון הנשמרת בחריזה, למשל בפיוט "מאן בעי חי"י" (א, ב):

קבל יקבלו עונשם ודינם

בחיבוט הקבר וברינה של גיהנם

הצורה גיהנם היא הצורה שהתקבלה בעברית הבתר-מקראית ורק בדורות האחרונים "תוקנה" הצורה לכיוון לשון המקרא.¹⁶ נמצא הפייטן שומר בזה על מסורתו הלשונית, ומעיד על שמירת הצורה גיהנם בזמנו ובמקומו.

5.4 חומר/כומר

שתי קריאות מעניינות נוכל להעלות מחריזות המדריך וטורי האזור בשיר "אביע אומר" (יא, ב):

אביע אומר / בשיר יפה קמין חומר

אשיר אומר / על שקר ונין חמר

החריזה במדריך היא א/ב, א/ב, והשם "חומר" אינו חורז עם "אומר" אלא עם "חמר", וכנדרש, זו גם החריזה בטורי האזור "הומר", "יימר", "נשמר", "גמר" וכיו"ב. והנה בינות החרוזים הללו נמצא גם את הצורה "כומר" או "כומר", שתי צורות המציגות מסורת קריאה שבפי הפייטן. הצורה הראשונה "חומר"¹⁷ היא על פי הצירוף

15 וראה נ' ברגרין, "עיונים לקסיקאליים בלשון חכמים", לשוננו יז (תש"י-תשי"א), עמ' 10-11. וכן הנ"ל, "עיונים לכסיקאליים בלשון חכמים", בתוך: מ' בר-אשר (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ב, ירושלים תש"ס, עמ' 150-151.

16 וראה י' קוטשר, "לשון חכמים מה טיבה", בתוך קובץ מאמרים בלשון חז"ל (לעיל, הערה 15), עמ' 75-77. וכן מ' בר-אשר, "על מסורתם הלשונית של בני עדות המזרח והספרדים בסידור התפילה", לשוננו לעם כו (תשל"ו), עמ' 274. ובהודמנות זו אני מודה למורי, פרופ' בר-אשר, על הערותיו למאמר בכללו.

17 ראה ק' לויאס, "טיולים בשדה הלשון", לשוננו ד (תרצ"ב), עמ' 217-218.

"כמין חומר" המצוי בבבלי קידושין כב ע"ב; ונחלקו המפרשים בביאורו: רש"י פירש 'צורר מרגליות וצורר הבושם תלוי בצוואר לתכשיט' על דרך 'צורר המור [...] בין שדי ילין' (שיר השירים א, יג). התוספות מסתמכים על הערוך ומפרשים 'מעשה', היינו שיש כאן מעין מידה כנגד מידה. צורה זו חומר חוזרת גם בקינה "כל קהל ישראל" (ה, ב) על מות ר' משה טולידנו. המקונן משבח את הנפטר ואת דרשותיו שהן "כמין חומר", והמלה חוזרת בטורי האזור שחרוזיהם "תמר/יימר/קאמר/חומר/משומר" וכיו"ב. מכל מקום, קריאתו של פייטננו "כמין חומר" שונה מן הקריאה המקובלת.

הצורה השנייה מתועדת במקרא בצורת הרבים בלבד (מלכים ב כג, ה; הושע י, ה; צפניה א, ד). מצורה זו גזר רש"י פין באוצרו¹⁸ צורת יחיד "כמר", והוסיף "וכן הוא בארמית כומרייא, ויש ממשקל זה בתלמוד ונעשה כומר לע"ז (ערכין ל, ע"ב)". את הצורה והדוגמה התלמודית כומר לא ניקד, אך מן הדוגמה הארמית שניקד ניתן ללמוד כי קרא "כומר". כמוהו רשם גם בן-יהודה צורת יחיד "כמר", ורשם את הצורה "כומר" על פי לשון התנאים. "גור רשם שלוש צורות "כמר", "כמר", "כומר"; שתי הצורות הראשונות הן על פי צורות הריבוי שבמקרא, ואת הצורה השלישית הוא ציין כצורה של לשון חז"ל ואף הדגימה מן הירושלמי (ברכות יג, ד). ברם בעברית הישראלית רגילים אנו לצורה כומר, כפי שרשמו אבן-שושן וכנעני במילוניהם, והנה זהה מסורתו של הפייטן עם מסורת שהייתה נקוטה אצל רש"י פין ובן-יהודה. מסורת זו משתקפת היטב בשקיעים העבריים שבלשונות היהודים במסורות הללו ובאחרות.¹⁹

6. הערבית שבפיו

ככל יוצר הכותב במצב של דיגלוסיה גם רדבא"ח מושפע, בלא יודעין בדרך כלל, מן הערבית המדוברת בפיו ומן המשמעויות שקיבלו מלים עבריות המשמשות בלשון הדיבור.

בסעיף זה נציג שתי דוגמאות היוצאות מן החריזה.

א. הקינה "לבכי ולמספד" (פז, ב) "על איש שתיכף ומיד יצתה נשמתו ממנו":

חָבְרוּ עָמְדוּ עָלָיו בְּנָיו וּבְנֵי בֵיתוֹ

בָּלְאוּ לְהַקְיֵמוּ וּלְהַעֲמִיד אוֹתוֹ

18 רש"י פין, האוצר – אוצר לשון המקרא והמשנה, א-ב, ורשה תרס"ד-תרפ"א.

19 ראה לאחרונה י' הנשקה, "שקיעים עבריים בערבית שבפי יהודי ג'רבה", מסורות ה-ו (תשנ"א),

סעיף 40.

אוּלַי יִשֶׁן הוּא וַיִּקַּץ מִשְׁנָתוֹ
 לֹא הוֹעִילוֹ כִּי אֶחְזַתְהוּ תְּקוּפָה

המלה "תְּקוּפָה" החוזרת בטורי האזור (סוּפָה/תְּרוּפָה/העדפה) אינה על פי משמעה העברי, אלא על פי השימוש במלה זו עצמה בערבית היהודים במרוקו במשמעות 'חנק'.²⁰

ב. בקינתו הארמית על פטירת ר' אברהם אבן דנאן (יומא דגן פא, א) משבח המקונן את הנפטר שהיה "דחיל חטאין וכייף", והנה לשון "כִּיִּיף" משמעו: 'מי שכופף את עצמו והוא ענו ושפל רוח', ויש בו משמעות נלווית העולה עם הדברים והיא: 'מי שכופה את יצרו ומתגבר על טבעו'. אך הצירוף "דחיל חטאין וכיף" בוא"ו החיבור המרפה את הכ"ף מעמיד במרכז דווקא את משמעות המלה בערבית (xayf) לאמור: 'ירא', ובדרך כלל בהקשר של יראת שמים.²¹

20 וראה המאמר הנזכר בהערה 1 לעיל, עמ' 34.

21 מפי תלמידי ר' מאיר גזרי נ"י.